

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 54
2015

FUND OG FORSKNING

Bind 54

2015

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 54
2015

With summaries

KØBENHAVN 2015
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 600.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 356.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion:

John T. Lauridsen
Ivan Boserup
Jakob K. Meile

Billedredaktion:

Lene Eklund-Jürgensen

Redaktionsråd:

Else Marie Kofod
Erland Kolding Nielsen
Anne Ørbæk Jensen
Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: Bording %
Printed in Livonia
Oplag: 500 eks.

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-136-7

VESTLIG JOURNALISTIK I ØSTBLOKKEN

UNDER DEN KOLDE KRIG

Temaer, tilgange, teser

AF

BENT BOEL

Nyere koldkrigsforskning har rettet blikket mod de ikke-statslige aspekter af Øst-Vest-konflikten, herunder de forskellige måder, hvorpå Jerntæppet blev gennemhullet, før Muren faldt. Et aspekt, der af nogle anses for at have spillet en central rolle for den kolde krigs forløb og afslutning, er den kommunikation, der fandt sted på tværs af blokgrænserne takket være radio, fjernsyn, m.m. Massekommunikation under den kolde krig er imidlertid fortsat et underbelyst felt.¹ Dette gælder ikke mindst de vestlige journalisters rolle, der længe har været stort set ignoreret af forskningen. Mange dimensioner af emnet er underbelyste eller slet ikke undersøgte. Nærværende artikel vil introducere læseren til temaer, tilgange og teser i den eksisterende – spæde, men ekspanderende – litteratur om vestlig journalistik i Østblokken under den kolde krig, samt pege på områder, der kalder på yderligere forskning. Den vil bl.a. fokusere på et emne, som forskere på dette område har viet særlig opmærksomhed: vestlige journalisters relationer med østdissidenterne. Artiklen vil især omtale sovjetiske forhold, da det indtil videre primært er disse (samt de østtyske), der har været i forskernes søgelys.

Journalister som politiske aktører: litteratur

Koldkrigslitteraturen har beskæftiget sig med de vestlige æterbårne medier og i særdeleshed radioerne. Blandt vestlige sendere, der henvendte sig til en østlig lytterskare, var Radio Free Europe, Radio Liberty, Voice of America, RIAS, Radio France Internationale, BBC World Service,

¹ Henrik G. Bastiansen: Norwegian Media and the Cold War 1945-1991. *Nordicom Review*, 35, 2014, s. 155-169. Se dog f.eks. Kaarle Nordenstrengs og Michael Palmers bidrag til Divina Frau-Meigs, Jérémie Nicey, Michael Palmer, Julia Pohle og Patricio Topper (red.): *From NWICO to WSIS. 30 Years of Communication Geopolitics. Actors and Flows, Structures and Divides*, Bristol 2012 (hhv. s. 29-40 og s. 41-54).

Deutsche Welle. Det er især de to førstnævnte, der har tiltrukket sig opmærksomhed.² Østkorrespondenterne er derimod længe blevet nærmest “glemt,” på trods af, at de indgik som et centralt led i radioernes nyhedsmæssige fødekæde. Julia Metger har for nylig bemærket, at “the journalists as *acteurs* and the process of gathering, interpreting and transferring information have so far received little attention in studies on the cold war.”³ Rósa Magnúsdóttir har påpeget, at “little or no attention has been paid to the role of American journalists in the creation and maintenance of knowledge about the Soviet Union. ... Foreign correspondents have largely been ignored” – når bortses fra Dina Fainbergs nylige bidrag.⁴

² Nicholas J. Schlosser: Creating an ‘Atmosphere of Objectivity’: Radio in the American Sector, Objectivity and the United States’ Propaganda Campaign against the German Democratic Republic, 1945-1961. *German History*, 29:4, 2011, s. 610-627; Alexander Badenoch, Andreas Fickers, Christian Henrich-Franke (red.): *Airy Curtains in the European Ether. Broadcasting and the Cold War*, Baden-Baden 2013; Jacques Sémelin: *La liberté au bout des ondes. Du coup de Prague à la chute du mur de Berlin*, Paris 1997; Pawel Machciewicz, Polands War on Radio Free Europe 1950-1989, Washington DC 2014; Alban Webb: *London Calling: Britain, the BBC World Service and the Cold War*, London 2014; Anna Bischof og Zuzana Jürgens (red.): *Voices of Freedom – Western Interference? 60 Years of Radio Free Europe*, Göttingen 2015. Flere vigtige værker er skrevet af tidligere nyhedsmedarbejdere fra Reuters (Michael Nelson: *War of the Black Heavens. The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*, London 1997), Radio Free Europe (Arch Puddington: *Broadcasting Freedom. The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*, Lexington 2000; A. Ross Johnson: *Radio Free Europe and Radio Liberty. The CIA Years and Beyond*, Washington DC 2010; Richard H. Cummings: *Cold War Radio. The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950-1989*, Jefferson 2009; George R. Urban: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy*, New Haven 1997) og Radio Liberty (Gene Sosin: *Sparks of Liberty: an Insider’s Memoir of Radio Liberty*, University Park 1999). Se også Susan D. Haas, Susan: *Communities of Journalists and Journalism Practice at Radio Free Europe during the Cold War (1950-1995)*, Ph.D. Dissertation, University of Pennsylvania 2013.

³ Julia Metger: *Writing the Papers. How Western Correspondents Reported the First Dissident Trials in Moscow, 1965-1972*. Robert Brier (red.): *Entangled Protest. Transnational Approaches to the History of Dissent in Eastern Europe and the Soviet Union*, Osnabrück, 2013, s. 87-108, se side 91. Jf. også Julia Metger: ‘Der Nervenkrieg hat hier jedenfalls zugenommen.’ Westliche Moskau-Korrespondenten in der Ära Chruščëv und der Wandel der Zensurpraxis um 1960. *Zeithistorische Forschungen*, 1, 2014 (“Wie Journalisten westlich-demokratischer Prägung aus dem Zentrum der ‘anderen’, sozialistisch-diktatorischen Supermacht zu Zeiten des offenen Systemgegensatzes berichteten, ist bisher nur ansatzweise untersucht”).

⁴ Rósa Magnúsdóttir: Cold War Correspondents and the Possibilities of Convergence. American Journalists in the Soviet Union, 1968-1979. *The Soviet and Post-Soviet Review*, 41, 2014, s. 33-56, se s. 34.

Den manglende interesse afspejles eksempelvis i det forhold, at det vigtige trebinds værk *The Cambridge History of the Cold War* stort set ikke kommer ind på journalisternes rolle.⁵

Som det bl.a. fremgår af Metgers og Magnúsdóttirs egne publikationer, har den forskningsmæssige interesse for emnet imidlertid været stigende i de senere år. Udviklingen gælder helt generelt udlandskorrespondenters virke som politiske aktører, herunder deres rolle i forhold til diktaturstater og menneskerettighedskrænkelser.⁶ Samtidig har interessen for de ikke-statslige aspekter af den kolde krig været tiltagende. En logisk følge af den parallelle mediehistoriske og koldkrigshistoriske udvikling har været (gen)opdagelsen af koldkrigsjournalisternes rolle. Inden for de seneste år har flere forskere gjort os klogere på emnet. Dina Fainberg har foretaget en komparativ analyse af sovjetiske journalister i USA og amerikanske journalister i Sovjetunionen, hun har set på journalistikken som ikke bare produkt af den kolde krig, men også som en væsentlig faktor i skabelsen af den kolde krigs ideologi, og i særdeleshed af de måder, hvorpå borgere i hhv. USA og Sovjetunionen opfattede ikke bare modstanderen, men også sig selv;⁷ Julia Metger har undersøgt forholdet mellem vestlige journalister og sovjetiske dissidenter samt Moskva-korrespondenternes arbejdsbetingelser og rolle

⁵ Jf. Nicholas J. Cull: Reading, Viewing and Tuning in to the Cold War. Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad: *The Cambridge History of the Cold War*, 2, 2012, s. 438-59.

⁶ *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 62:5, 2014 (temahæfte: Auslandskorrespondenten: Journalismus und Politik 1900-1970); *Relations internationales*, 153, 2013 (temahæfte: Journalisme et relations internationales); Dale Zacher: 'You will find Germany in Peace and Order.' *Journalism Studies*, 14:5, 2013, s. 759-770; Christopher Tulloch: Vigilados: Surveillance of foreign press correspondents during the Spanish Transition to democracy, *International Journal of Iberian Studies*, 28:1, 2015, s. 5-19; Ibrahim Seaga Shaw: *Human Rights Journalism. Advances in Reporting Distant Humanitarian Interventions*, New York 2012.

⁷ Dina Fainberg: The Heirs of the Future: Soviet and American Foreign Correspondents Meeting Youth on the Other Side of the Iron Curtain. Sari Autio-Saraso & Brendan Humphreys (red.): *Winter Kept Us Warm: Cold War Interactions Reconsidered*, Helsinki 2010, s. 126-136; Dina Fainberg: Notes from the Rotten West, Reports from the Backward East: Soviet and American Foreign Correspondents in the Cold War, 1945-1985. Ph.D. Dissertation, Rutgers University, 2012 (forf. har ikke set denne ph.d.-afhandling, der er klausuleret); Dina Fainberg: Ordinary Russians and Average Americans: Cold War International Correspondents describe 'regular people' on the other side of the Iron Curtain. Eva-Maria Stolberg (red.): *The Soviet Union and the United States. Rivals of the Twentieth Century. Coexistence and Competition*, Frankfurt am Main, 2013, s. 115-138; Dina Fainberg: Unmasking the Wolf in sheep's clothing: Soviet and American campaigns against the enemy's journalists, 1946-1953. *Cold War History*, 15:2, 2015, s. 155-178.

som politiske aktører.⁸ Barbara Walker har undersøgt de amerikanske Moskva-korrespondenters rolle og har i særdeles næranalyseret relationerne mellem de amerikanske journalister og dissidenterne, bl.a. med en spændende diskussion af gavens rolle i dette forhold.⁹ Rósa Magnúsdóttir har diskuteret amerikanske Moskva-korrespondenters syn på Sovjetunionen gennem en analyse af seks af disse journalisters (det drejer sig om Jerrold Schechter, Hedrick Smith, Robert G. Kaiser, Elizabeth Pond, David K. Shipler og Kevin Klose) bøger.¹⁰ Lutz Mükke har udgivet en bog med interviews med udenrigskorrespondenter fra såvel Øst som Vest, der virkede under den kolde krig i Europa, Sovjetunionen, Afrika, Asien, Latinamerika og USA, og i et indledende kapitel har han diskuteret koldkrigsjournalisternes arbejdsbetingelser og muligheder.¹¹ Guido Thiemeyer har skrevet om vesttyske journalister i Østblokken (især DDR og Sovjetunionen) i perioden 1956-1977.¹² Christian Chmel har undersøgt vesttyske journalisters virke i DDR.¹³ Lotta Lounasmeri har skrevet om finske journalisters dækning af nyheder fra Sovjetunionen.¹⁴

⁸ Julia Metger: 'Die sieben noch in Freiheit befindlichen Mitglieder der Moskauer Helsinki-Gruppe forderten am Donnerstag ...' *Auslandskorrespondenten und Dissidenten in Moskau, 1966-1980*. Duitsland Instituut Amsterdam (red.): *Forschungsberichte* 2010, 2011, s. 201-222; Metger 2013; Julia Metger: *Jenseits der Berichterstattung: Die Moskau-Korrespondenten als politische Akteure im Ost-West-Konflikt. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 62:5, 2014, s. 437-448; Metger: *Der Nervenkrieg*, 2014. Julia Metger forbereder en ph.d.-afhandling med arbejdstitlen "Auslandskorrespondenten im Ost-West-Konflikt, Moskau 1965-1985" (se projektbeskrivelse i: *Rundfunk und Geschichte*, 37:1/2, 2011, s. 50-52).

⁹ Barbara Walker: *Moscow Human Rights Defenders look West: Attitudes toward US Journalists in the 1960s and 1970s. Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 9:4, 2008, s. 905-927; Barbara Walker: *The Moscow Correspondents, Soviet Human Rights Activists, and the Problem of the Western Gift*. Choi Chatterjee & Beth Holmgren (red.): *Americans experience Russia. Encountering the Enigma, 1917 to the Present*, New York 2013, s. 139-157.

¹⁰ Magnúsdóttir 2014.

¹¹ Lutz Mükke: *Korrespondenten im Kalten Krieg. Zwischen Propaganda und Selbstbehauptung*. Köln 2014.

¹² Guido Thiemeyer: 'Wandel durch Annäherung.' *Westdeutsche Journalisten in Osteuropa 1956-1977. Archiv für Sozialgeschichte*, 45, 2005, s. 101-116.

¹³ Christian Chmel: *Die DDR-Berichterstattung bundesdeutscher Massemedien und die Reaktionen der SED (1972-1989)*, Berlin 2009.

¹⁴ Lotta Lounasmeri: *Through Rose or Blue and White Glasses? Decades of News about the Soviet Union in the Finnish Press. Nordicom Review*, 34, 2013, s. 105-123; Esko

Hertil kommer en lang række værker skrevet af journalister. Et væsentligt bidrag er ydet af den tidligere (først UPI og siden *Newsweek*) Moskva-korrespondent Whitman Bassow, *The Moscow Correspondents*.¹⁵ Hertil kommer bøger forfattet af journalister omhandlende (bl.a.) deres oplevelser i Østblokken (primært Sovjetunionen). De amerikanske journalister har skrevet flest,¹⁶ efterfulgt af vesttyskerne¹⁷ og briterne.¹⁸

Salminen: The Struggle Over Freedom of Speech in the North. The Finnish Press Gave Obeisance to Moscow, but did not Succumb to the Kremlin's Propaganda Programme during the Cold War Years 1968-1991. *Scandinavian Journal of History*, 23:3, 1998, s. 239-251. Turo Uskali har skrevet en ph.d.-afhandling om finske Moskva-korrespondenter, kun titlen og abstract er oversat til engelsk: "Do not write yourself out" The beginning of the Finnish Moscow-correspondence in 1957-1975, Jyväskylä: University of Jyväskylä 2003 (<www.academia.edu/151954/_Do_not_write_yourself_out_The_beginning_of_the_Finnish_Moscow-correspondence_in_1957_1975>).

¹⁵ Whitman Bassow: *The Moscow Correspondents. Reporting on Russia from the Revolution to Glasnost*, New York 1988.

¹⁶ Stephen and Barbara Rosenfeld: *Return From Red Square*, Washington 1967; Leona and Jerrold Schechter: *An American Family in Moscow*, Boston 1975; Hedrick Smith: *The Russians*, New York 1976; Robert G. Kaiser: *Russia. The People and the Power*, New York 1976; Elisabeth Pond: *Russia Perceived: A Trans-Siberian Journey*, London 1981; Harrison E. Salisbury: *A Journey for Our Times. A Memoir*, New York 1983; David K. Shipler: *Russia. Broken Idols, Solemn Dreams*, New York 1983; Kevin Klose: *Russia and the Russians. Inside the Closed Society*, New York 1984; Andrew Nagorski: *Reluctant Farewell*, New York, 1985; Andrew Nagorski: *The Birth of Freedom. Shaping Lives and societies in the New Eastern Europe*, New York 1993; David Satter: *Age of Delirium. The Decline and Fall of the Soviet Union*, New York 1996; Daniel Schorr: *Staying Tuned. A life in Journalism*, New York 2001; Strobe Talbott: *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*, New York 2003; Nicholas Daniloff: *Of Spies and Spokesmen. My Life as a Cold War Correspondent*, Columbia 2008; Anthony Collings: *Capturing the News: Three Decades of Reporting Crisis and Conflict*, London 2010.

¹⁷ Lothar Loewe: *Abends kommt der Klassenfeind. Eindrücke zwischen Elbe und Oder*, Frankfurt am Main 1977; Klaus Bednarz: *Mein Moskau. Notizen aus der Sowjetunion*, Hamburg 1985; Klaus Bednarz: *Ferne und Nähe. Aus meinem Journalistenleben*, Hamburg 2009; Botho Kirsch: *Ein Fass Honig und ein Löffel Gift. Kalter Krieg auf kurzer Welle*, Norderstedt 2006; Peter Pragal: *Der geduldete Klassenfeind. Als Westkorrespondent in der DDR*, Berlin 2008; Gerd Ruge: *Unterwegs. Politische Erinnerungen*, München 2013.

¹⁸ David Bonavia: *Fat Sasha and the Urban Guerilla. Protest and Conformism in the Soviet Union*, London, 1973; Timothy Garton Ash: *The uses of adversity: essays on the fate of Central Europe*, Cambridge 1989; Peter B. Johnson: Working as the BBC's German Service Representative and News Correspondent in West Berlin, 1965-1970. Charmian Brinson and Richard Dove: 'Stimme Der Wahrheit.' *German-language Broadcasting by the BBC*, London 2003, s. 207-219; Richard Beeston: *Looking for Trouble. The Life and Times of a Foreign Correspondent*, London 2006; John Miller: *All Them Cornfields and Ballet in the Evening*, Kingston 2010.

De få øvrige bidrag kommer fra Holland,¹⁹ Østrig,²⁰ Sverige,²¹ Norge,²² Frankrig,²³ Italien,²⁴ og Danmark.²⁵

Det, der fylder mest, er amerikanske (og til dels britiske) beretninger fra Moskva. Dernæst kommer vesttyske beretninger fra Moskva eller DDR. Enkelte bøger har genoptrykt artikler fra tiden i Østblokken.²⁶ Erindringslitteraturen er blevet suppleret med et par værker, der indeholder interviews med vesttyske²⁷ og italienske journalister.²⁸ Journalisterne dukker også op i dissidenternes egne beretninger²⁹ og

¹⁹ Karel van het Reve: *Met twe potten pindakaas naar Moskou*, Amsterdam 1970; Laura Starink: *Een land van horen zeggen*, Meulenhoff 1991.

²⁰ Paul Lendvai: *Auf Schwarzen Listen. Erlebnisse eines Mitteleuropäers*, Wien 2004; Paul Lendvai, *Leben eines Grenzgängers. Erinnerungen*, Wien 2013; Barbara Coudenhove-Kalergi: *Zuhause ist überall. Erinnerungen*, Wien 2013.

²¹ Richard Swartz: *Room service. Fortællinger fra Østeuropa*, 1997; Stig Fredrikson: *Alexanders Kurir. Ett journalistliv i skuggan av det kalla kriget*, Stockholm 2011.

²² Per Egil Hegge: *Mellommann i Moskva*, Oslo 1971; Per Egil Hegge, *Nyheter fra Moskva*, Oslo 1972.

²³ Bernard Guetta & Jean Lacouture: *Le Monde est mon métier*, Paris 2007; Bernard Guetta: *Intime conviction*, Paris 2014.

²⁴ Vittorio Zucconi: *Parola di giornalista*, Milano 1990 (især s. 157-86).

²⁵ Niels Barfoed: *Hotel Donau. Essay fra det andet Europa*, 1988; Niels Barfoed: *Tomis-A. Mit hemmelige liv bag Jerntæppet*, 2009.

²⁶ Lawrence Weschler: *The Passion of Poland. From Solidarity Through the State of War. The Complete New Yorker Reports on Poland*, New York 1984; Peter Nöldechen: *Geteilte erinnerungen. Berichterstattung aus der DDR 1974-1989*, Wismar 2009; Christian Schmidt-Häuer: *Erlebte Weltgeschichte. Prag, Polen, Moskau, Ungarn, Rumänien 1968-2013. Ausgewählte Reportagen*, 1, Bremen 2014; Radu Ciobotea (red.): *Journalistes français dans la Roumanie communiste, 1974-1989*, Paris 2014.

²⁷ Eberhard Grashoff & Rolf Muth (red.): *Drinnen vor der Tür. Über die Arbeit von Korrespondenten aus der Bundesrepublik in der DDR zwischen 1972 und 1990*, Berlin 2000 – indeholder bl.a. interviews med Peter Nöldechen (*Westfälischen Rundschau*), Peter Jochen Winters (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*) og Karl-Heinz Baum (*Frankfurter Rundschau*); Lutz Mücke: *Korrespondenten im Kalten Krieg. Zwischen Propaganda und Selbstbehauptung*, Köln 2014 – indeholder bl.a. interviews med Klaus Bednarz (ARD), Lothar Loewe (ARD) og Peter Nöldechen.

²⁸ Sergio Romano (red.): *Giornalismo italiano e vita internazionale*, Milano 1989 – indeholder bl.a. interviews med Indro Montanelli, Alberto Jacoviello, Piero Ostellino, Giuseppe Boffa, Piero Ottone og François Fejtö.

²⁹ Et eksempel på en dissident, der beretter om journalist-kontakter: Sakharov nævner (Andrej Sakharov: *Erindringer*, 1990) at han havde "et godt forhold" til Hedrick Smith fra *New York Times* (s. 407), et "varmt og venskabeligt forhold til Olle" dvs. den norske radio- og tv-korrespondent Olle Stenholm (s. 419) og at "George [George Krinsky fra Associated Press] var en af de få korrespondenter, som kom til at stå os nær" (s. 510).

i fiktionslitteraturen.³⁰ Langt de fleste journalister – herunder mange af dem, der vitterligt har dyrket dissidentkontakterne – har aldrig fået fortalt og udgivet deres historie.³¹

Aktører

Der eksisterer ingen oversigt over vestlig journalistisk tilstedeværelse i Østblokken under den kolde krig. En sådan faktuel redegørelse ville kunne fortælle os hvilke medier var repræsenteret i de forskellige lande på forskellige tidspunkter, hvad journalisternes status var, hvem de var, hvor længe de blev, for slet ikke at tale om kvantitative og kvalitative analyser af den producerede journalistik, osv. Det vi råder over er få og spredte oplysninger. Heraf fremgår bl.a., at den vestlige journalistiske tilstedeværelse i østlandene var meget begrænset i den kolde krigs tidlige år, og at det først var efter Stalins død, og især fra anden halvdel af 1950'erne, at styrets greb om Moskva-korrespondenterne løsnedes lidt (censuren blev mindre striks, rejserestriktionerne en anelse mildnet), og at det blev nemmere – samt oplevedes som relevant – at sende journalister til disse lande. I 1955 blev vesttyske journalister accepteret i Moskva, de blev lukket ind på et kortvarigt turistvisum i forbindelse med kansler Konrad Adenauers besøg. Efterfølgende blev flere akkrediteret. At det efter krigen var vanskeligt for vesttyskere at få lov til at rapportere fra Sovjetunionen er ikke overraskende. Men Moskva var i det hele taget i de tidlige koldkrigsår nærmest lukket land for vesterlændinge. I 1945 havde 10 amerikanske medie-organisationer en eller flere korrespondenter i Moskva. Mellem 1949 og 1953 var det samlede amerikanske pressekorps

Han nævner også, at dissidenten Lev Kopelev tit og ofte omgikkes tyske korrespondenter (s. 494). Natan Sharansky betegner Robert Toth (*Los Angeles Times*) som "a close friend" (Nathan Sharansky: *Fear no Evil*, New York 1988, s. 97). Solsjenitsyn har rost en række vestlige journalister (se længere nede og jf. Aleksandr Solzhenitsyn: *Invisible Allies*, London 1997, s. 225-250). Vladimir Bukovskij har skrevet om sit samarbejde med diverse vestlige Moskva-korrespondenter, især Bill Cole (CBS), Holger Jensen (AP), Jim Peipert (AP) og Roger Leddington (AP), jf. Vladimir Bukovskij: *To Build a Castle*, New York 1978, s. 360-61, 371-75, 379-80.

³⁰ Townsend Reston, den gennemgående journalist-figur i Vasilij Aksjonov: *En Moskva Saga*, 1-3, 1993-94, er formentlig inspireret af UPI's mangeårige Moskva-korrespondent Henry Shapiro. Jf. også Ljudmila Ulitskaja (Ludmila Oulitskaïa): *Le Chapiteau vert*, Paris 2014, s. 223, 247, 439-40 (romanen, der omhandler et russisk dissidentmiljø fra 1950'erne til 1980'erne, er endnu ikke udgivet på dansk).

³¹ En lang række journalister er blevet interviewet til Bent Boel (red.): *Reporting Beyond the Iron Curtain. Western Journalists and Soviet Bloc Dissidents During the Cold War* (udk. 2017).

i Moskva reduceret til fire personer repræsenterende tre organisationer: Associated Press (AP), United Press (UP, fra 1958 UPI) og *New York Times*. Først efter Stalins død åbnede de sovjetiske myndigheder rigtigt op for vestlige korrespondenter. Fra mindre end 10 omkring 1950 voksede det samlede antal udenlandske korrespondenter i Moskva til omkring 75 i 1957.³² Heraf var kun en tredjedel fra ikke-kommunistiske vestlige medier. Godt 10 år senere var der angiveligt næsten 100 vestlige journalister i Moskva³³ og yderligere 10 år senere blev tallet anslået til ca. 90.³⁴

Journalisterne kan selvsagt kategoriseres på mange forskellige måder. Efter nationalitet (den gruppe, der fyldte mest i Moskva, både i erindringslitteraturen og i den virkelige verden, var amerikanerne, men stort set alle vestlige lande var til stede i et eller flere østbloklande under den kolde krig); efter sproggruppe; efter medie (arbejdsbetingelserne, herunder mulighederne for at inddrage dissidenterne i reportager, var ikke de samme for tv-, radio-, nyhedsbureau- og avis-journalister); efter medie-organisation (man havde ikke nødvendigvis de samme muligheder hvis man kom fra en stor anerkendt og gennemslagskraftig avis som *The New York Times* eller fra det danske dagblad *Information*); efter sproglig ekspertise (i Moskva gjorde det selvsagt en kæmpeforskel om man var russiskkyndig eller ej – de, der ikke var, forsøgte gerne at hægte sig på dem der var, men det blev de ikke altid populære på); efter typen af ophold (situationen var ganske forskellig alt efter om man var fast bosiddende korrespondent eller på midlertidigt ophold, hvad enten dette var på journalistvisum eller – problematisk, da det jo var ulovligt – på turistvisum); efter moralsk habitus (og i særdeleshed efter hvor let man lod sig påvirke eller korrumpere af materielle incitamenter); efter ideologi (ens politiske overbevisning ville uvægerligt påvirke ens emnevalg, vinkel på emnet samt indholdet af ens analyser); efter journalistisk etik; efter ansættelsesforhold og status (stjernejournalist, fast ansat, korrespondent, freelance, aktivist); efter udstationeringsland (at være på post i Moskva eller bosat i Wien med ansvar for dækning

³² Fainberg 2013, s. 117; Metger: *Der Nervenkrieg*, 2014.

³³ David Randall: *The Universal Journalist*, London 1996, s. 34.

³⁴ David Satter: Western Correspondents in the USSR and the Flow of Information. Allan Wynn (red.): *The Fifth International Sakharov Hearings. Proceedings*, London 1986, s. 125-29, s. 127. Antallet af udsendte journalister svulmede naturligvis i ekstraordinære situationer (i starten af 1970'erne deltes Ritzaus Bureau, det svenske TT, det norske NTB og det finske FNB om én Moskva-korrespondent, i juli 1980 havde RB 6 journalister i Moskva for at dække de Olympiske Lege, jf. Jørgen Fastholm: *Ude, hjemme og Ritzau. Det danske nyhedsbureau i de seneste 25 år*, København 1991, s. 10 og 23).

af Østeuropa var ikke det samme); efter aktiv periode (at rapportere fra Moskva i 1950'erne og i 1980'erne var som at leve i to forskellige verdener); listen kan sagtens forlænges med kriterier såsom køn, alder, personlighedstype eller erfaring.

Det forekommer oplagt at skelne Moskva-korrespondenter fra andre vestlige journalister. Af forståelige årsager var Sovjetunionen det land, som de fleste avisredaktioner prioriterede højest: det var det vigtigste østblokland, hovedmodstanderen i den kolde krig, og et land, der havde mulighed for at påvirke situationen i Vesten ved at udløse krige, mellemstatslige konflikter eller "blot" skabe intern uro i lande hvor kommunistpartiet stod stærkt. I intet andet østland var der så mange vestlige korrespondenter som i Moskva. De dannede – sammen med bl.a. diplomater – hvad der er blevet betegnet som en "vestlig landsby"³⁵ i Moskva, som Sovjet-styret bevidst søgte at holde afsondret fra lokalbefolkningen. Amerikanerne var talstærkest repræsenteret, men stort set alle vestlige lande var til stede. Ikke mindst vesttyskerne: I Forbundsrepublikken var der naturligvis et særligt fokus på DDR, men den tostatsløsning, der blev resultatet af anden verdenskrig, bidrog samtidig til en intens vesttysk interesse for det land, der sad inde med nøglen til genforeningen, dvs. Sovjetunionen.

Kendetegnende for Moskva-korrespondenterne var, at de vitterligt var fast bosiddende i byen (antallet af vestlige journalister i de andre østbloklande var betydeligt lavere) samt at de som regel kun dækkede Sovjetunionen (en del af de vestlige journalister, der dækkede østeuropæiske lande, var ansvarlige for flere lande). For nogle korrespondenter skulle begrebet Moskva-korrespondent tages meget bogstaveligt: selv om de i princippet dækkede hele Sovjetunionen, var det vanskeligt at komme uden for Moskva. Korrespondenterne var i en særlig situation. De befandt sig i samme fjendtlige kontekst (et regime, der overvågede, truede, chikanerede, saboterede, isolerede og fængslede), de var henvist til særlige, stærkt overvågede, boligområder, deres kontorer var samlet i få bygninger, ofte plejede de social omgang med hinanden. Alt dette skabte et gensidigt afhængighedsforhold, solidaritet, samhørighed. Uanset at de stod i et konkurrenceforhold til hinanden, så udvekslede nogle af dem informationer og indgik i visse tilfælde i et egentligt samarbejde.³⁶

De amerikanske Moskva-korrespondenter er blevet betegnet som nogle af de bedste og mest ambitiøse amerikanske journalister. Moskva

³⁵ Metger, 'Der Nervenkrieg', 2014.

³⁶ Bassow 1988, s. 253-54; Metger: Der Nervenkrieg, 2014.

var en prestigefyldt post, man skulle rapportere fra fjendens hovedstad.³⁷ Samtidig arbejdede mange af disse korrespondenter i en ny fase i amerikansk journalistik, præget af professionalisering og kritisk undersøgende journalistik, man har talt om amerikansk journalisms "glory years."³⁸ Det økonomiske råderum var ganske stort: Enkelte af de større amerikanske blade havde råd til at lade deres kommende Moskva-korrespondent gå på flere måneders betalt uddannelsesorlov før udstationeringen, så de kunne erhverve den fornødne sproglige ekspertise.³⁹ En række navne på amerikanske Moskva-korrespondenter kan give et indtryk af postens vægtighed og værdi som karrierespringbræt under hele den kolde krig: Walter Cronkite (United Press, 1946-48), Strobe Talbott (*Time*, 1969), Harrison Salisbury (*New York Times*, 1949-1954), Hedrick Smith (*New York Times*, 1971-74), Robert G. Kaiser (*Washington Post*, 1971-74), Peter Osnos (*Washington Post*, 1974-77), Kevin Close (*Washington Post*, 1977-81), David Remnick (*Washington Post*, 1988-92), og andre, der efterfølgende fik en strålende karriere.⁴⁰

De vestlige journalister i Østblokken kom i forskellige udgaver. Korrespondenter, der var fast bosiddende og akkrediteret. Dem fandt man, som nævnt, først og fremmest i Moskva. Men der var også fast bosiddende korrespondenter i andre østlande, i Warszawa (især i Solidarnosc-tiden, 1980-81) og Prag. Mange journalister, der skrev om og fra Østeuropa, havde imidlertid deres faste opholdssted uden for Østblokken, som oftest Wien, i nogle tilfælde Bonn eller Beograd. Deres situation varierede ganske meget. De fleste skulle søge om journalistvisum hver gang de rejste til Polen, Tjekkoslaviet osv. Enkelte var akkrediteret i et bestemt østland uden at have fast bopæl der.⁴¹

³⁷ Walker 2013, s. 141; Magnúsdóttir 2014, s. 35. Efter at have været udstationeret i Vietnam (1969-70) kunne Robert G. Kaiser nærmest frit vælge sin kommende post: han valgte Moskva, interview med Robert Kaiser, 23.12.2014.

³⁸ James Brian McPherson: *Journalism at the End of the American Century, 1965-Present*, Westport 2006, s. 45-63. Se også John Maxwell Hamilton: *Journalism's Roving Eye. A History of American Foreign Reporting*, Baton Rouge 2009; Giovanna Dell'Orto: *American Journalism and International Relations. Foreign Correspondence from the Early Republic to the Digital Era* New York 2013.

³⁹ Interview med Andrew Nagorski, 18.12.2014. Det var ikke kun Moskva-korrespondenterne, der kunne nyde godt af en sådan generøsitet: Da John Tagliabue fra *The New York Times* i 1987 blev udnævnt til Warsaw Bureau chief fik han fem måneders betalt orlov, så han kunne lære polsk, jf. Paula Butturini: *Keeping the Feast*, New York 2010, s. 37.

⁴⁰ Walker 2013, s. 141.

⁴¹ Richard Swartz var eksempelvis bosat i Wien men akkrediteret i DDR (interview med Richard Swartz, 30.4.2015)

Udover de korrespondenter, der boede vest for Jerntæppet, var der en mere broget kategori af vesterlændinge, der rapporterede fra Østblokken. De var udsendt på en enkelt mission af deres avis,⁴² eller de var freelancere (i nogle tilfælde med ekspertise i landet, i andre tilfælde "faldskærmsjournalister"⁴³). Og så var der aktivisterne, der kunne være frie fugle eller politisk organiserede, og hvis reportagerejser som regel var drevet af sympati for dissidenterne. Den franske trotskistiske avis *Rouge* gik angiveligt for at være et af de blade, der var bedst informerede om den polske opposition.⁴⁴ Der fandtes blade i Vesten, der specifikt fokuserede på oppositionen i østlandene. Nogle af dem (f.eks. *L'Alternative* eller *Labour Focus on Eastern Europe*) havde et godt østeuropæisk netværk, og modtog bidrag fra personer bosat eller rejsende i Østblokken.⁴⁵

Den østlige kontekst

Gav det overhovedet mening at bekoste udstationering af journalister til de lukkede østblok-samfund? Da en studerende fra Journalisthøjskolen i 1982 ringede til *Berlingske Tidendes* udlandsredaktør, Mogens Kofod-Hansen, for at høre, hvorfor bladet ikke havde en korrespondent i Moskva, når nu det havde en i Gilleleje, lød svaret, at det ville man ikke få noget ud af.⁴⁶ Og det var jo vitterligt vanskeligt at opnå nyheder af værdi i Østblokken. De officielle kilder var ordknappe eller udsendte ren og skær propaganda. De andre var det bedst ikke at identificere.⁴⁷ Den situation var normen i østlandene. For journalisterne varierede arbejdsforholdene dog ganske dramatisk fra det ene land til det andet.⁴⁸ Nogle var nærmest

⁴² *Jyllands-Postens* Flemming Chr. Nielsen blev i 1984 sendt til Gdansk for at interviewe Lech Wałęsa (Flemming Chr. Nielsen: *Nu er der vel ikke mere?* 2013, s. 10-11); *Informations* Jørgen Dragsdahl var i 1982 og 1983 på reportagerejse til Moskva (Marie Tetzlaff: Dragsdahl: jeg blev brugt i en højere sags tjeneste. *Politiken*, 8.8.2014).

⁴³ Interview med Lawrence Weschler, 26.12.2014.

⁴⁴ Bent Boel: Western Trotskyists and Soviet Bloc opposition, 1956-1989, paper præsenteret ved konferencen "Dissent!," Aalborg Universitet, 16.1.-17.1.2014.

⁴⁵ Julien Hage: Une brève histoire des librairies et des éditions Maspero 1955-1982. Bruno Guichard, Julien Hage, Alain Léger (red.): *François Maspero et les paysages humains*, Lyon 2009, s. 93-160, jf. s. 155; interview med Peter Gowan, 27.4.2009.

⁴⁶ Email, 10.4.2015, Tine Eiby til forf.

⁴⁷ Metger, *Jenseits*, s. 438.

⁴⁸ Thiemeyer 2005, s. 115; Ivo Bock (red.): *Scharf überwachte Kommunikation. Zensursysteme in Ost(mittel)europa (1960er-1980er Jahre)*, Berlin 2011; Arlen Blyum: *A Self-Administered Poison. The System and Functions of Soviet Censorship*, Oxford 2003; Paul Lendvai: *The Bureaucracy of Truth. How Communist Governments Manage the news*, London 1981.

ikke til at komme ind i, og hvis man nådigst fik lov, var ens bevægelighed grotesk begrænset. Andre, som f.eks. Ungarn, levnedes journalisterne friere arbejdsbetingelser, selv om man også her blev overvåget.⁴⁹

Den første hurdle var overhovedet at komme ind i Østblokken. Man kunne rejse ind på turistvisum, men risikerede en spionagesigtelse, hvis det blev afsløret, at man i virkeligheden agerede journalist. Eller man kunne søge om journalistvisum. Eller, såfremt ens arbejdsgiver (avis, radio, fjernsyn, nyhedsbureau) ønskede det, man kunne søge om at blive akkrediteret. I de to sidstnævnte tilfælde kunne man forvente at blive indkaldt til samtale med ambassadøren (på en lille ambassade) eller presseattachéen. *Informations* bosiddende korrespondent i Polen i perioden 1980-81, Martin Burcharth, beskriver sine samtaler med ambassadøren i København således: "Her blev man behørigt advaret om at holde sig fra systemkritikere og til gengæld lovet bistand til at arrangere møder med repræsentanter for styret. Man blev som regel budt på frokost, og det blev gjort klart, at ambassaden ville læse ens artikler og bedømme, om der var grundlag for at udstede flere journalistvisa."⁵⁰

Når man endelig var inde, startede et nyt forhindringsløb. Myndighederne forsøgte, så vidt det kunne lade sig gøre, at kontrollere de vestlige korrespondenters journalistik. I Sovjetunionen blev politikken længe håndhævet af censurmyndigheden Glavlit. Der var lempelser efter Stalins død, men censuren fortsatte med at vanskeliggøre journalistisk arbejde. Kriterierne var ikke altid gennemskuelige, der forelå ingen skriftlige retningslinjer, så systemet opmuntrede til selvcensur, men også til en sproglig kreativitet, der sommetider hjalp knap så rosenrøde reportager gennem censurens nåleøje.⁵¹ I 1961 blev forhåndscensuren afskaffet for Moskva-korrespondenterne. Fra da af var det tilladt at kommunikere direkte (telegrafisk eller telefonisk) med redaktionen fra eget kontor, lejlighed, hotelværelse osv. Blandt de mulige forklaringer på liberaliseringen var at systemet havde for mange huller, at det til dels var kontraproduktivt, og at der fandtes andre midler til at nå det samme mål. De forventninger, som beslutningen skabte, blev da også hurtigt skuffet. Allerede få måneder senere blev en vesttysk journalist udvist, fordi man ikke brød sig om hans reportager. Udvisning var en gammel tradition, som Sovjetunionen introducerede allerede i 1920'erne.⁵² I 1951 viste *World's Press News*' optælling, at 14 britiske og franske journalister

⁴⁹ Jf. fortællingerne "Black" og "Room service" i Swartz 1997, hhv. s. 57-75 og s. 177-201.

⁵⁰ Martin Burcharth: Koldkrigsjournalisternes balancegang, *Information*, 19.1.2007.

⁵¹ Metger: 'Der Nervenkrieg', 2014.

⁵² Bassow 1988.

var blevet udvist af Tjekkoslovakiet i perioden 1948-51.⁵³ Denne praksis blev anvendt af alle østbloklandene gennem hele perioden.⁵⁴

Ud over udvisning rådede de sovjetiske myndigheder over talrige midler til at signalere utilfredshed med en journalist og om nødvendigt få ham (meget sjældent hende) til at makke ret: kritik i de sovjetiske medier, indbydelse til samtaler i Udenrigsministeriets presseafdeling, lukning af nyhedsmediets korrespondentkontor,⁵⁵ retssager,⁵⁶ provokationer, der skulle muliggøre fængsling⁵⁷ og eventuelt udvisning, eller gøre det muligt at afpresse vedkommende – i sidstnævnte tilfælde handlede det typisk om sex (lokkeduer) eller penge (sortbørsveksling). Hvis journalisten forelskede sig i en lokal borger, blev han gerne udsat for ekstra hårdt pres, den udkårne blev typisk brugt som gidsel og presionsmiddel, da udrejse kun var mulig med myndighedernes tilladelse. Indbrud blev organiseret, fysisk vold var sjælden, men den forekom – typisk forklædt som bøllevold eller kriminalitet.⁵⁸ Hertil kom forskellige typer af overvågning. Man kunne gå ud fra, at man blev aflyttet, muligvis blev man skygget, begge dele indebar, at personer, man kontaktede, risikerede at geråde i vanskeligheder.⁵⁹ Man kunne blive chikaneret, truet eller blive søgt hvervet af efterretningsvæsenet. En af forskellene på faste

⁵³ John Jenks: *British Propaganda and news Media in the Cold War*, Edinburgh 2006, s. 44. Se også Larry Heinzerling: *Western Correspondents Display Cold War Courage*. *Nieman Reports*, 60:2, 2006, s. 45-47.

⁵⁴ Eksempler på korrespondenter udvist af Sovjetunionen: Roy Essoyan (Associated Press, 1955-58); Botho Kirsch (*Frankfurter Rundschau* og *Stuttgarter Zeitung*, 1960-61); Whitman Bassow (*Newsweek*, 1960-62); Israel Shenker (*New York Times*, 1964); Stephen S. Rosenfeld (*Washington Post*, 1964-65); Raymond Anderson (*New York Times*, -1969); Anatole Shub (*Washington Post*, 1967-69); Ennio Caretto (*La Stampa*, 1967-70); William Cole (CBS, 1968-70); John Dornberg (*Newsweek*, 1967-70); Stanley Cloud (*Time*, 1969-70); Per Egil Hegge (*Aftenposten*, 1969-71); David Bonavia (*The Times*, 1969-72); George Krinsky (Associated Press, 1974-77); Anne Garrels (ABC News, 1979-82); Andrew Nagorski (*Newsweek*, 1981-82); Nicholas Daniloff (*U.S. News & World Report*, 1981-86).

⁵⁵ *Times* kontor i Moskva blev lukket af myndighederne i 1964.

⁵⁶ En domstol i Moskva idømte i 1978 Craig R. Whitney (*New York Times*, 1977-80) og Harold D. Piper (*Baltimore Sun*, 1975-79) bøder for injurier mod Gosteleradio SSSR.

⁵⁷ Robert Toth (*Los Angeles Times*, 1974-77) blev fængslet flere dage i 1977 og forlod landet umiddelbart efter løsladelsen; Nicholas Daniloff sad fængslet i 13 dage i 1986 før han blev udvist.

⁵⁸ Interview med (tidligere journalist fra *Le Matin*) Bernard Poulet, 29.1. 2015. Poulet blev i februar 1982, under et besøg i Rumænien, overfaldet af civilklædte Securitate-agenter, der fik ham sendt på hospitalet; Thiemeyer 2005, s. 113.

⁵⁹ Om Stasis overvågning af vesttyske journalister i DDR, se Jochen Staadt, Tobias Voigt, Stefan Wolle: *Operation Fernsehen. Die Stasi und die Medien in Ost und West*, Göttingen 2008, s. 199-235. Om vesttyske journalisters kontakter med den østtyske opposition jf. s. 260-63.

korrespondenter og journalister på kort visit var, at korrespondenter, der ønskede at blive i landet, havde et incitament til ikke at gøre sig alt for upopulære hos myndighederne (det samme gjaldt de korttidsbesøgende, hvis de ønskede at kunne vende tilbage).⁶⁰

Kontakt med borgere i østbloklande var underlagt formelle og uformelle restriktioner.⁶¹ I Rumænien skulle borgerne rapportere enhver samtale med udlændinge til Securitate – en regel, der gjorde det vanskeligt, at få en lokal til at vise vej i Bukarest, men som dog ikke altid blev taget helt så bogstaveligt fjernt fra hovedstaden, f.eks. i Moldavien eller Transsylvanien.⁶² I 1983 blev dette skærpet, således at man fremover skulle have myndighedernes tilladelse, før man snakkede med udlændinge.⁶³ Mange dissident-retssager eller journalist-udvisninger skyldtes eksplicit eller implicit kontakter mellem dissidenter og vesterlændinge. Dette gjaldt eksempelvis processerne mod forfatterne Yuli Daniel og Andrej Sinjavskij (deres forbrydelse bestod i at de havde sendt manuskripter til udlandet og fået dem publiceret dér) og mod Vladimir Bukovskij (der blev dømt, fordi han gav vestlige journalister informationer om politiske fanger i sovjetisk psykiatri). I Moskva var korrespondenter tvunget til at gå via den statslige organisation UPDK, når de skulle hyre lokalt personale: tolke, chauffører, kameramænd, fotografer, babysittere, rengøringshjælp, sekretærhjælp osv. (nogle af reglerne blev efterhånden lempet, ikke mindst som konsekvens af Helsinki-aftalen). Ingen var i tvivl om, hvem der kontrollerede UPDK, og man kunne roligt gå ud fra, at alt lokalt ansat personale rapporterede til KGB.⁶⁴

Den vestlige kontekst

De vestlige journalister, der rapporterede fra østlandene, indgik også i en vestlig kontekst. I første omgang skulle de ansættes og udsendes af

⁶⁰ Den østrigske journalist Paul Lendvai var i flere perioder sortlistet i østbloklande, og afholdt sig generelt fra at snakke med dissidenter, når han var reportagere i Østeuropa (interview med Paul Lendvai, 28.4.2015). Frygt for sanktioner kunne ligeledes få nyhedsmedier (aviser, nyhedsbureauer, osv.) til at udvise forsigtighed (Camille Laville: *Les correspondants étrangers de l'Agence France Presse sous une double contrainte étatique. Relations Internationales*, 153, s. 83-93, jf. s. 92).

⁶¹ Se f.eks. Walker 2008, s. 906.

⁶² Forf.s egne oplevelser i Rumænien i forbindelse med rejser i perioden 1975-77.

⁶³ Anamaria Monica Grigore: *L'image du régime Ceausescu dans la presse française. Étude de cas dans trois quotidiens: Le Monde, Le Figaro et L'Humanité (1965-1989)*, Mémoire de maîtrise, Université de Montréal, 2008, s. 59.

⁶⁴ Bonavia 1973, s. 40.

en nyhedsorganisation, præget af bestemte holdninger m.m. For visse aviser var en markant antikommunisme en uomgængelig betingelse, når de skulle udvælge deres østblokkorrespondenter.⁶⁵ De vestlige journalister skrev typisk om emner, som de selv valgte, eller som deres redaktør bad dem skrive om. Dette skete ud fra diverse kriterier, herunder en vurdering af hvad læserne forventedes at interessere sig for. Samspillet mellem de forskellige niveauer – journalisten, avisredaktionen, læserne – var selvsagt af afgørende betydning for slutproduktet, dvs. den færdige avis. Generelt synes journalisterne, i det omfang de har ytret sig om problematikken, at have vurderet, at de havde ganske frie hænder, når de skulle vælge emne og vinkling.⁶⁶

Journalisterne var selv produkter af en særlig (vestlig) kontekst. Herunder af bestemte holdninger til hvad journalistik var eller burde være. Disse holdninger ændrede sig i 1960'erne. Perioden var karakteriseret af begyndende afspænding, der kulminerede i Helsinki-aftalen (1975), og af en såkaldt 'demokratisering' af udenrigspolitikken, der bl.a. kom til udtryk i diverse græsrodsbevægelser forsøg på at påvirke udenrigspolitikken, fredsdemonstrationer, protestbevægelser mod Vietnam-krigen, m.m. I den sammenhæng ændredes journalistikken i en mindre autoritetstro retning. Mest dramatisk kom dette til udtryk i USA med offentliggørelsen af de såkaldte Pentagon Papers i *The New York Times* og *Washington Post* (1971) og sidstnævnte avis' afsløring af Watergate-skandalen (1972-74). Alt dette var med til at stimulere udviklingen af en kritisk undersøgende journalistik.⁶⁷ Det er nærliggende at antage, at denne udvikling fik indflydelse på de mere pågående Moskva-korrespondenters journalistik.

Journalisterne skrev for et bestemt marked, de skulle tilfredsstille særlige læserbehov. En del tyder på, at der var en ganske stor læserinteresse for Sovjetunionen, ikke bare for politiske emner af oplagt relevans for den kolde krig (udenrigs- og sikkerhedspolitiske spørgsmål, regeringsinterne udviklinger), men i høj grad også for den sovjetiske dagligdag, det sovjetiske samfund og dets problemer.⁶⁸ Eksistensen af

⁶⁵ Antje Robrecht: 'Diplomaten in Hemdsärmeln'? Auslandskorrespondenten als Akteure in den deutsch-britischen Beziehungen 1945-1962, Augsburg 2010, s. 199.

⁶⁶ Boel: *Reporting*, 2017.

⁶⁷ Fainberg 2013, s. 118; Metger: *Jenseits*, 2014, s. 437-38; Christina von Hodenburg: *Die Journalisten und der Aufbruch zur kritischen Öffentlichkeit*. Ulrich Herbert: *Wandlungsprozesse in Westdeutschland. Belastung, Integration, Liberalisierung 1945-1980*, Göttingen 2002, s. 278-311.

⁶⁸ Walker 2008, s. 917. Fainberg 2013, s. 121.

dette marked blev bekræftet i 1976 af den læsersucces, som mødte to bøger, der forsøgte at tilfredsstille behovet for at lære Sovjetunionen bedre at kende: Hedrick Smiths bog *The Russians* (der hurtigt blev en opsigtsvækkende bestseller) og Robert Kaisers *Russia: People and Power*.⁶⁹ Mere specifikt synes der også at have været stigende interesse for østdissidenterne. Såvel i USA som i Frankrig og i Italien blev dissidenterne brugt i den indenrigspolitiske debat. I Frankrig spillede den såkaldte Solsjenitsyn-effekt i kølvandet på udgivelse af *Gulag øhavet* i 1973/74 en afgørende rolle for skabelsen af en "dissidentkultur" og dannelsen af den såkaldt antitotalitære venstrefløj i anden halvdel af 1970'erne.⁷⁰ Julien Morice har påvist, at det i starten især var den venstreorienterede presse, der rapporterede om Charter 77, mens den konservative (*Le Figaro*) holdt en lavere profil. Dels er der noget, der tyder på, at hele spørgsmålet om østeuropæisk dissidens i særlig grad appellerede til den franske venstrefløj. En medvirkende faktor kan have været, at Charter 77 oprindelig i Frankrig blev opfattet som lettere venstreorienteret – ikke helt med urette, da over halvdelen af de oprindelige underskrivere var reformkommunister med baggrund i Prag-foråret, og blandt de øvrige fandt man ikke bare Vaclav Havel, men også eksempelvis en anden af Charter 77s nøglefigurer, den revolutionære socialist Petr Uhl.⁷¹ I USA dukkede dissidenterne også ofte op i Kongres-debatter eller blev brugt som led i valgkampagner (når man eksempelvis skulle appellere til vælgergrupper med østeuropæisk baggrund) og deres betydning blev ikke ringere, da Carter-administrationen fra 1977 gjorde menneskeret-tigheder til et centralt udenrigspolitisk spørgsmål.⁷²

Den mellemstatslige kontekst

Journalistikken var i høj grad et tema i det mellemstatslige forhold mellem Øst og Vest. Relationen var altovervejende asymmetrisk: de vestlige

⁶⁹ Magnúsdóttir 2014, s. 35.

⁷⁰ Bent Boel: French Support for Eastern European Dissidence, 1968-1989: Approaches and Controversies. Poul Villaume og Odd Arne Westad (red.): *Perforating the Iron Curtain. European Détente, Transatlantic Relations and the Cold War*, 2010, s. 215-241.

⁷¹ Julien Morice: Chroniques françaises de la Charte 77: réceptions et mobilisations autour du manifeste de la dissidence tchécoslovaque dans les milieux médiatiques, politiques et intellectuels français et francophones (janvier 1977-août 1978), Mémoire, IEP de Rennes, 2014, s. 90.

⁷² Umberto Tulli: *Tra diritti umani e distensione. L'amministrazione Carter e il dissenso in Urss*, Milano 2013.

lande ønskede friere informationsstrømme, østbloklandene ønskede derimod opretholdelse af kontrol med selvsamme.⁷³ Staterne kunne intervenere på forskellig vis. I 1955 var der intense diplomatiske forhandlinger mellem Sovjetunionen og Forbundsrepublikken, idet sidstnævnte pressede på for at få akkrediteret vesttyske journalister i Moskva. Fra starten af 1970'erne blev spørgsmålet om friere informationsudveksling mellem Øst og Vest regelmæssigt sat på dagsorden af de vestlige lande. Med den såkaldte 'Grundlagenvertrag' mellem Forbundsrepublikken og DDR i 1972 lykkedes det i princippet for Bonn at få åbnet op for akkreditering af vesttyske journalister i DDR, en mulighed som østtyskerne efterfølgende (ved hjælp af den såkaldte 'Korrespondentenverordnung' fra 1973) forsøgte at udhule. Helsinki-aftalen (1975) førte til mindre forbedringer af de vestlige korrespondenters arbejdsbetingelser.⁷⁴

Journalister var afgørende aktører i nyhedsstrømmen mellem Øst og Vest. Nogle journalister fik takket være deres placering i 'fjendeland' samt held eller snilde adgang til oplysninger, som andre aktører ønskede adgang til. Det er derfor ikke overraskende, at de vestlige stater også forsøgte at få indsigt i, og eventuelt indflydelse på, journalisternes virke via efterretningsvæsenene (CIA osv.), bl.a. ved at hverve dem.⁷⁵ Noget tyder på, at en del journalister samarbejdede med vestlige efterretningstjenester.⁷⁶ Nogle er blevet mistænkt for at samarbejde med et østblokland. Og i enkelte tilfælde – i Danmark gjaldt det *Jyllands-Postens*

⁷³ Her ses bort fra det forhold, at det også i Vesten hændte, at pressefriheden blev trængt eller afskaffet, jf. f.eks. situationen i tre NATO-lande: Salazars Portugal, obersternes Grækenland, skiftende militærregimer i Tyrkiet.

⁷⁴ Chmel 2009, s. 49-69.

⁷⁵ Cone Stacey: Presuming a right to deceive: Radio Free Europe, Radio Liberty, the CIA and the news media. *Journalism History*, 1998/99, 24:4. Det vesttyske efterretningsvæsen forsøgte at hverve Klaus Bednarz, da han i 1970 var blevet udnævnt til ARD-korrespondent i Warszawa (og forsynede ham øjeblikkeligt med et dækningsnavn, selv om Bednarz på intet tidspunkt indvilligede i at samarbejde) og gentog forsøget (stadig forgæves) da Bednarz blev Moskva-korrespondent for ARD (1977-82). Til gengæld skal en anden vesttysk Moskva-korrespondent, Peter von Seydlitz (der arbejdede for flere forskellige vesttyske medier), have accepteret at samarbejde med BND (jf. Erich Schmidt-Eenboom: *Undercover. Wie der BND die deutschen Medien steuert*, München 1999, s. 49-50). Malcolm Dixelius, SVT's Moskva-korrespondent 1979-1984, blev søgt hvervet af KGB (Svensk journalist: Sovjet ville värva mig. *Svenska Dagbladet*, 5.2.2015).

⁷⁶ Om norske journalisters samarbejde med det norske efterretningsvæsen se Bjørn Nilsen og Finn Sjøe: *Skjult dagsorden. Mediene og de hemmelige tjenestene*, Oslo 1998. Om danske journalisters samarbejde med PET se Rasmus Mariager og Regin Schmidt: *PET's overvågning af protestbevægelser 1945-1989*. PET-kommissionens beretning, 10, 2009, s. 208-209, 330-31, 333.

Bonn-korrespondent Flemming Sørensen, der videregav oplysninger om DDR-dissidenter til Stasi – blev det godtgjort, at det vitterligt var tilfældet.⁷⁷

Som tidligere nævnt blev de vestlige journalister på forskellig vis overvåget og chikaneret i østbloklandene. Dette førte af og til (men langt fra altid) til vestlige modforanstaltninger. Udvisning og sortlistning af vestlige journalister blev nogle gange besvaret med tilsvarende vestlige skridt, efter alt at dømme især i USA, Storbritannien og Frankrig. Opbakning fra hjemlandets udenrigsministerium kunne i heldige tilfælde forebygge drastiske skridt (udvisning/sortlistning) taget af de kommunistiske myndigheder.⁷⁸

Kilder og emner

Uden kilder, ingen journalistik. Udfordringen i Sovjetunionen bestod i at fortælle historier fra et lukket land, hvor de officielle kilder overvejende var intetsigende eller vildledende, mens de øvrige kilder ikke var lovligt tilgængelige. En kilde var de lokale medier. Som russisk-kyndig kunne man gøre som de lokale og træne evnen til at tolke flosklerne og læse mellem linjerne. Myndighederne blev, af nød, ofte brugt som kilder, selv om deres værdi var uhyre begrænset. Nogle forsøgte at omgå problemet ved at have officielle kontakter, der snakkede uden for referat, eller dyrke quasi-officielle samtalepartnere såsom journalister, selv om man nærmest kunne tage det for givet, at de rapporterede til KGB. Derudover bestræbte nogle journalister sig på at skabe deres eget netværk af troværdige kilder.⁷⁹

Mange journalister har givet udtryk for, at de ønskede at dække alle nyhedsrelevante aspekter af det land de skulle rapportere om: politiske, sociale, økonomiske, kulturelle.⁸⁰ Hertil hørte også, fra midten af 1960erne, østdissidenterne, for så vidt som disses ageren eller betydning retfærdiggjorde en nyhedsdækning. Et centralt spørgsmål i den forbindelse er, hvornår journalisterne opfattede dette fænomens eksistens,

⁷⁷ Dansk Institut for Internationale Studier: *Danmark under den kolde krig*, 3, 2005, s. 467-68; Flemming Chr. Nielsen: Spionen der blev væk i spalterne. *Kristeligt Dagblad*, 27.1.2007; Richard Swartz: Săpo och jag. Lars Gunnar Erlandson (red.): *Skjut inte på journalisten! 19 korrespondenters berättelser om yttrandefrihetens gränser*, Stockholm 2009, s. 29-37.

⁷⁸ Interviews med Richard Swartz (30.4.2015) og David Satter (25.8.2015).

⁷⁹ Metger: *Jenseits*, 2014, s. 438.

⁸⁰ Boel: *Reporting*, 2017.

samt hvilken betydning de tillagde fænomenet i deres nyhedsdækning.⁸¹ For der var forskelle. Nogle journalister var meget opsatte på at møde dissidenterne, som de støttede og identificerede sig med. Andre betragtede angiveligt dissidenterne som en marginal og irrelevant gruppe, der kunne og burde negligeres. Endelig var der dem, der opfattede sig selv som stående i et dilemma mellem følelsesmæssig involvering i dissidenternes skæbner og journalistisk professionalisme, der krævede at de i hver sag bestræbte sig på objektivt at vurdere, om der vitterligt var tale om en nyhedsrelevant historie.

Kronologi

Periodisering er et centralt spørgsmål i enhver historisk fremstilling. I de senere år har en del af diskussionen om menneskerettighedernes internationale rolle handlet om Samuel Moyns tese, at det afgørende gennembrud fandt sted i 1970'erne.⁸² Diskussionen om ikke-statslige kontakter på tværs af Jerntæppet, der ofte var relateret til menneskerettighedsspørgsmål, har da også i høj grad fokuseret på Helsinki-processen fra midten af 1970'erne og frem.⁸³ På den anden side er det også blevet hævdet, at mange af de kontakter, der blev etableret i forbindelse med Helsinki-processen, havde rødder længere tilbage.⁸⁴ Sidstnævnte tese synes bekræftet af dialogen mellem russiske dissidenter og vestlige journalister, der startede, før CSCE-forhandlingerne blev sat i værk.⁸⁵

Den sovjetiske dissidens udviklede sig oprindeligt som reaktion på den af Nikita Khrusjtjov iværksatte afstaliniseringsproces i kølvandet på Stalins død i 1953. Kritikken af det etablerede fik i første omgang ikke mindst et litterært udtryk (bl.a. i form af Samizdat-udgivelser), og den førte til dannelsen af netværk af venner, men uden nogen mærkbar interaktion med vesterlændinge. Det var repressionen, der bevirkede, at disse venskaber og netværk antog en mere aktivistisk og politisk karakter.

⁸¹ Metger har påvist, at *Times* og *The New York Times* tidligere end *Frankfurter Allgemeine Zeitung* begyndte at anvende udtrykket "dissident" (Metger: Die sieben, 2011, s. 221).

⁸² Samuel Moyn: *The last Utopia. Human Rights in History*, Cambridge 2010, s. 8. For en kritik af Moyns tese se Steven L. B. Jensen: *The Making of International Human Rights. The 1960s, Decolonization, and the Reconstruction of Global Values*, Cambridge (udk. jan. 2016).

⁸³ Sarah B. Snyder: *Human Rights Activism and the End of the Cold War. A Transnational History of the Helsinki Network*, New York 2013.

⁸⁴ Bent Boel: Mai 68, la France et 'les porteurs de valise' de la guerre froide. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 94, 2009, s. 66-75.

⁸⁵ Metger 2013; Walker 2013, s. 913-14.

Almindeligvis ses retssagen mod Daniel og Sinjavskij i 1966 som et afgørende vendepunkt og som en anstødssten for udviklingen af den sovjetiske dissidens. Og det var netop i forbindelse med denne retssag at de første kontakter mellem journalister og dissidenter blev knyttet, til dels fordi begge grupper var oppe imod en fælles fjende, til dels fordi journalisterne søgte informationer fra dissidenterne og ikke mindst fra de fængsledes familier. Processen mod og dommen over Daniel og Sinjavskij førte til andre protester, efterfulgt af nye fængslinger og processer, der alle skabte anledninger til, samt et behov og konkrete muligheder for, at korrespondenter kunne mødes med dissidenter og deres familie.⁸⁶

Julia Metger og Barbara Walker har påvist, at der i perioden 1966-1972 blev skabt et tæt netværk mellem en række Moskva-korrespondenter og dissidenter, der muliggjorde udveksling af information. Der blev skabt rutiner, der blev fulgt, når protester, appeller, dokumentation skulle overdrages vesterlændinge (typisk journalister eller diplomater) og i en periode blev der jævnligt afholdt uofficielle pressekonferencer. Baggrunden for denne udvikling var, at dissidenterne nu selv indgik i netværk, f.eks. omkring *Chronicle of Current Events* eller Moskvas Helsinki-gruppe. Helsinki-aftalen (1975), der forudså friere informationsudveksling mellem Øst og Vest, udgjorde et nyt vendepunkt. Ikke så meget kvalitativt (for kontakterne mellem journalister og dissidenter var allerede etableret) som kvantitativt (den øgede nogle journalisters vilje til at skrive om dissidenterne). Da styret fra 1977 slog hårdt ned på menneskerettighedsaktivisterne, og da Sakharov i 1980 blev sendt i eksil, var pressedækningen massiv.⁸⁷

Dissidentkontakterne

Hvilken type kontakt blev etableret mellem de vestlige journalister og dissidenterne, og hvilken position placerede dette førstnævnte i? Man kan tale om glidende overgange mellem tre forskellige (i princippet kombinerbare) roller: journalisten (dissidenten var kilde til en historie), vennen (dissidenten var en person journalisten sympatiserede med, vel vidende, at "venskab" er et vidt begreb), aktivisten (dissidenten stod for en sag, som journalisten sympatiserede med og støttede i skrift og/eller handling).

⁸⁶ Metger 2013; Walker 2013, s. 913-14.

⁸⁷ Metger: 'Die sieben', 2011, s. 220; Fainberg 2013, s. 118.

Forholdet var ikke naturligt. Det opstod ikke af sig selv, og det lod sig ikke uden videre opretholde. Et grundlæggende vilkår for begge parter (journalister og dissidenter) i Sovjetunionen var, at myndigheder søgte at skærme sovjetiske borgere mod ydre påvirkninger, herunder møder med vesterlændinge, samt at henvise vestlige journalister til en isoleret ghetto-tilværelse i Moskva. Forholdet var derfor fra starten dømt til at være kompliceret. Det kunne være præget af gensidig entusiasme, men også af forbehold, instrumentalisme, skepsis og endda vrede.

Der blev som nævnt etableret dissident-journalist kontakter fra 1966 og frem. Nogle af de amerikanske journalister, der kom til Moskva i starten af 1970'erne, overtog kontakter fra deres kolleger (samt fik oplyst navne hjemmefra, bl.a. takket være østeuropæiske eller russiske emigrantkredse i USA). I udgangspunktet handlede det for disse journalister om, at dissidenterne var potentielle kilder til nyhedsrelevante historier. Regelmæssige møder mellem journalister og dissidenter skabte imidlertid bånd, fortrolighed, tillid, måske ovenikøbet en samhørighedsfølelse og solidaritet. Man mødtes privat, i dissidenternes hjem, hos journalisterne eller i det offentlige rum (parker). Nogle bekendtskaber blev til venskaber.⁸⁸ Disse forhold kunne involvere forskellige former for udveksling. Først og fremmest af tanker, ideer, informationer – dette var naturligvis hvad journalisterne i udgangspunktet fokuserede på. Det var også helt afgørende for dissidenterne: Mange af dem ønskede at få et budskab formidlet til Vesten, der i heldige tilfælde via de vestlige radioer ville returnere til Østblokken som en slags boomerang.⁸⁹ Ofte ville der yderligere i et eller andet omfang være tale om gaver, givet af journalisterne (eventuelt på andres vegne) til dissidenterne og deres familie. Det drejede sig typisk om vestlige forbrugsvarer købt i Beriozka-butikker (der solgte vestlige varer for vestlig valuta) eller i udlandet (tøj, mad, bøger, parfume, kameraer, plader, alkohol) til dissidenternes eget forbrug eller til videresalg (i sidstnævnte tilfælde var der reelt tale om økonomisk støtte).⁹⁰ Hertil kom tjenester eller anden form for hjælp: Nogle journalister bragte noget ud: bogmanuskripter, breve, dokumenter (i egen bagage eller i diplomatposten); eller de hjalp dissidenter, der var blevet fyret fra deres arbejde, ved at hyre dem som oversættere eller tolke. Eller de inviterede dem hjem. De vestlige

⁸⁸ Whitman Bassow skriver ligefrem, at "a symbiotic relationship soon developed between correspondent and dissident," Bassow 1988, s. 244.

⁸⁹ Walker 2008, s. 914.

⁹⁰ Walker 2013, s. 149-150; Walker 2008, s. 911-912; Metger: Die Sieben, 2011.

journalisters motiver til at give gaver eller hjælpe kunne være mange, de var sjældent entydige, måske heller ikke altid helt bevidste: altruisme (ønske om at hjælpe folk i nød), taknemlighed ("tak for sidst," anerkendelse af at man havde fået noget af dissidenterne af social og faglig værdi, såsom introduktion til russisk familie, indsigt i russisk kultur, konkrete informationer), instrumentelle (håb om at få mere af samme slags), solidariske (man kæmpede for samme sag) eller blot rent venskabelige. Barbara Walker har analyseret det dilemma, relationen kunne skabe.⁹¹ Dissidenterne og deres familier levede i en subkultur præget af altruisme og selvpofrelse, man ydede gerne hjælp til de politiske fanger og andre forfulgte dissidenter og holdt sig ikke tilbage for at bede andre om ligeledes at hjælpe.⁹² I det omfang journalisterne skiftede status fra at være 'outsiders' til at være 'insiders', til at blive en del af dissidentmiljøet, forventedes de på lignende vis at tjene dissidenternes sag (f.eks. ved at transportere bogmanuskripter eller ved at skrive om alle dissident-sager, som dissidenterne selv ønskede bragt til offentlighedens kendskab).⁹³ Det var imidlertid de færreste journalister, der var indstillet på systematisk at gå så vidt. Nogle journalister måtte derfor opleve at blive sat under stærkt pres for at gøre noget, som de ikke ønskede at gøre, fordi de ikke fandt det i overensstemmelse med deres journalistiske etik, eller fordi de ikke mente, at den risiko, de derved ville løbe (udvisning), stod mål med den mulige gevinst (de, der holdt sig til de officielle kilder, havnede naturligvis aldrig i det dilemma). Og i det omfang, de nægtede at gøre som ønsket, kunne det skabe frustrationer og endog vrede hos dissidenterne. For dem, der vitterligt gik hele vejen og hjalp til med at transportere dissident-produkter den ene eller anden vej, indebar dette i princippet, at de ikke længere blot var journalister eller venner med dissidenter, men også medsammensvorne aktivister.⁹⁴

Kritik af de vestlige journalisters rolle

De vestlige journalister er blevet hyldet for deres hjælp til dissidenterne. Men de er også blevet skarpt kritiseret for ikke at have hjulpet. I sine erindringer omtaler Sakharov de vestlige mediers "almindelige inkom-

⁹¹ Walker 2013. Se også Walker 2008.

⁹² Denne altruisme indskrev sig i en ældre russisk tradition for gave-giveri, jf. Claudine Canetti: *Interprète à Moscou*, Paris 1962.

⁹³ Solzhenitsyn 1997.

⁹⁴ Metger: Die sieben, 2011, s. 219.

petence, ansvarsløshed og overskriftsjagt”⁹⁵ og giver konkrete eksempler på, at hans og Jelena Bonners budskab ikke blev gengivet korrekt i den vestlige presse.⁹⁶ Solsjenitsyn har udtrykt dyb taknemlighed over for de vestlige journalister, der hjalp ham, men har ikke lagt skjul på sin grundlæggende skepsis over for vestlige medier og journalister. Han har kritiseret deres “wariness,” “hypocrisy” og “mercenary habits,”⁹⁷ og påpeget, at hvis det lykkedes enkelte vesterlændinge midlertidigt at frigøre sig fra disse skavanker, skyldtes det nærkontakten med russisk generøsitet.⁹⁸ Solsjenitsyn har også slået fast, at langtfra alle hjalp, og han mente, at nogle af dem, der talte med ham, udelukkende gjorde det, fordi de mente det tjente deres karriere.⁹⁹ En nok så skarp kritik fandt man hos Andrej Amalrik,¹⁰⁰ der havde mange vestlige journalist-kontakter fra anden halvdel af 1960erne, og som anerkendte, at en del af dem vitterligt bestræbte sig på at være hæderlige i deres journalistik. Han fandt imidlertid, at de fleste vestlige journalister dumpede den journalistiske anstændighedstest. Sovjetunionen havde i vidt omfang held til at kontrollere hvad journalisterne skrev fra Moskva, dels ved at isolere dem, dels ved at benytte sig af en kombination af kæp (advarsler, trusler, sanktioner, fængsling og retssager, udvisning) og gulerod (adgang til eller blot løfte om adgang til informationer). Begge dele virkede, fordi journalisterne var frygtsomme, samt fordi de lod sig købe af (løfter om) karrierefremmende informationsgodbidder og yderligere var motiveret af materielle hensyn, ikke mindst ønsket om at opretholde deres privilegerede situation som udenrigskorrespondenter.

Flere har forsøgt at affærdige Amalriks kritik med at han angiveligt var en besværlig og excentrisk herre, samt at hans kritik var undtagelsen fra

⁹⁵ Sakharov 1990, s. 435.

⁹⁶ Sakharov 1990, s. 531 og 542.

⁹⁷ Solzhenitsyn 1997, s. 235 og 237.

⁹⁸ Solzhenitsyn 1997, s. 237-38.

⁹⁹ Blandt de journalister, der hjalp, spillede Stig Fredrikson (Tidningarnas Telegrambyrå) en helt central rolle (om de regelmæssige møder med Fredrikson skrev Solsjenitsyn, at “I could not even live without them.”), men Solsjenitsyn nævner også Per Egil Hegge (*Aftenposten*, hans første vestlige journalist-kontakt) samt, særlig varmt: Nils Morten Udgaard (*Aftenposten*), Frank Crepeau (Associated Press), John Shaw (*Time*), Robert Lacontre (*Le Figaro*), Steve Broening (AP), Roger Leddington (AP) og Jim Peipert (AP), jf. kapitel 13 (“The Foreigners”) i Solzhenitsyn 1997, s. 225-250.

¹⁰⁰ Andrei Amalrik: News from Moscow. *New York Review of Books*, 25.3.1971, s. 9-13; Andrei Amalrik: *Notes of a Revolutionary*, New York 1982, s. 37-40.

en langt mere udbredt positiv opfattelse af journalisternes rolle.¹⁰¹ Lignende betragtninger er imidlertid blevet fremført af den amerikanske journalist David Satter, *Financial Times*' Moskva-korrespondent 1976-82. Satter fandt, at grunden til at Sovjetunionen overhovedet accepterede de vestlige journalisters tilstedeværelse var, at de i bund og grund tjente styrets interesser. Dels fordi lukkethed kunne være kontraproduktiv ved at skabe frygt og måske ubehagelige modforanstaltninger i Vesten. Og dels fordi Sovjetunionen i vidt omfang havde held til at sikre sig, at de informationer som de vestlige journalister videregav til Vesten var vildledende. Succesen skyldtes ikke blot myndighedernes massive og velorkestrerede propaganda, men også journalisternes faglige og sproglige inkompetence, deres svaghed (f.eks. over for let tjente penge ved valutaspekulation i forbindelse med køb og videresalg af biler på det russiske marked), frygt (modige journalister risikerede at blive ofre for KGB's provokationer), manglende erfaring (Moskva indgik som regel i en rotationsordning og var dermed blot én blandt flere udenrigsposter), karrierisme (nogle var indstillet på at være forsigtige, hvis belønningen kunne være nemmere adgang til officielle kilder, måske ovenikøbet et interview med en af landets øverste ledere), dovenskab (nogle kunne finde på at interviewe deres egne KGB-kontrollerede tjenestefolk og videregive resultatet som udtryk for holdningen blandt "folk på gaden"), og i nogle tilfælde korruption. Alene det forhold at op mod 90 procent af de journalister, der var i Moskva samtidig med Satter, ikke talte russisk (og ofte kun havde et rudimentært forhåndskendskab til sovjetisk historie, politik og kultur) gjorde dem stærkt afhængige af de officielle informationskilder.¹⁰²

David Satters kritik forbliver principiel, han undlader at give konkrete eksempler. Det er da også sjældent, at konkrete vestlige journalister er blevet hængt ud og kritiseret med navns nævnelse. Der er dog undtagelser. Amalrik kritiserede bl.a. UPI's mangeårige Moskva-korrespondent Henry Shapiro for at have holdt en meget lav profil i dissident-spørgsmål. Historiker Bent Jensen har anklaget Jørgen Dragsdahl (der, som nævnt, var på flere reportagerejser til Moskva) for at have været KGB-agent (Jensen tabte den efterfølgende injuriersag ved Højesteret¹⁰³) samt journalist Poul F. Hansen (i 1984 *Politikens* Moskva-korrespondent) for at

¹⁰¹ Walker 2008, s. 924 og 927.

¹⁰² Satter 1986.

¹⁰³ Jf. Højesterets dom af 3.6. 2015: <domstol.fe1.tangora.com/media/-300016/files/30-2014_1.pdf>).

have "[viderebragt] KGB's bagvaskelse" af Sakharov og for at have forsvaret "på afgørende punkter KGB's og de sovjetiske [sic] kontrollerede mediers bagvaskelseskampagne."¹⁰⁴ I Frankrig har medierne diskuteret det samarbejde som Bernard Margueritte (*Le Figaro*)¹⁰⁵ havde med det polske hemmelige politi samt Michel-Pierre Hamelet (*Le Figaro*) og hans hagiografiske skrifter om den rumænske diktator Ceausescu.¹⁰⁶

Motiver

Hvad motiverede de vestlige journalister i deres forhold til dissidenterne? Man har peget på forskellige mulige drivkræfter: ideologi, kultur, korpsånd, sikkerhedspolitiske interesser. De amerikanske journalister, der kom til Østblokken sidst i 1960'erne og frem, var, i al fald for nogles vedkommende, præget af generationsopgør med gamle autoriteter, en mere kritisk journalistik, en markant antikommunisme og en indenrigspolitisk situation, der (bl.a. pga. østblok-emigranternes tilstedeværelse) gav først *refusenik*- og siden dissident-spørgsmålet en synlig placering på den politiske agenda. Indenrigspolitiske forhold (et opgør med et traditionelt meget stærkt kommunistparti, der førte til en veritabel dissidentkult på den ikke-kommunistiske venstrefløj) bidrog i nok så høj grad til at skabe dissident-sympatier blandt visse franske journalister.¹⁰⁷ Kulturelle faktorer er også blevet fremhævet. Historikeren og dissidenten Ludmilla Alexeyeva har fremhævet amerikanernes generøsitet, i modsætning til vesteuropæernes mere forsigtige holdning (tilsyneladende udgjorde hollænderne en undtagelse fra dette vesteuropæiske mønster). Ifølge Alexeyeva ankom amerikanerne naive og uvidende (i modsætning til vesteuropæerne), men da først situationens alvor dæmrede for dem, tilbød de helt spontant og oprigtigt at hjælpe. Alexeyeva slog fast, at "all the Americans took the exact same route," og hun tilføjede: "I think that those are qualities of the American character."¹⁰⁸ Ifølge Alexeyeva var

¹⁰⁴ Bent Jensen: *Ulve, får og vogtere*, 1, København 2014, s. 561.

¹⁰⁵ Piotr Smolar: Pologne, le passé controversé d'un candidat nommé Bernard Margueritte. *Le Monde*, 2.6.2009.

¹⁰⁶ Anamaria Monica Grigore: L'image du régime Ceausescu dans la presse française. Étude de cas dans trois quotidiens: Le Monde, Le Figaro et L'Humanité (1965-1989). Mémoire de maîtrise, Université de Montréal, Avril 2008, s. 11.

¹⁰⁷ Boel 2010.

¹⁰⁸ Walker 2013, s. 139. Se også Walker 2008, s. 915. Padraic Kennedy mener ligeledes at kunne observere en kontrast mellem amerikanernes entusiasme og vesteuropæernes mere forbeholdne reaktion over for østdissidenterne (Padraic Kennedy: *A Carnival of Revolution. Central Europe 1989*, Princeton 2002, s. 91-92).

franskmændene og vesttyskerne derimod ligeglade med dissidenterne.¹⁰⁹ Sidstnævnte udsagn kan anfægtes.¹¹⁰ Men det udelukker principielt ikke, at nationale kulturelle forskelle kan have spillet en rolle for journalisterne reaktioner. Nogle vil imidlertid mene, at såfremt der vitterligt var forskel på amerikanernes (solidariske) og vesteuropæernes (mere forsigtige) holdninger, kan dette måske forklares ud fra hjemlandenes sikkerhedspolitiske situation og traditioner snarere end ud fra dybere-liggende kulturelle forskelle. Endelig er det blevet fremført, at journalisterne også var drevet af den solidaritet, som de følte for andre intellektuelle, der ligesom de selv led under den sovjetiske stats kontrol.¹¹¹

Konsekvenser: Vesten

De vestlige journalister var langt fra de eneste, der berettede om dissidenterne og deres kampe. Men de spillede en central rolle for det billede, der blev videregivet, den fortælling, der blev fortalt i de vestlige medier. Var billedet dækkende? Eller bidrog det til en skævvridning af mediedækningen? Kritikere har anklaget pressen for ikke at interessere sig tilstrækkeligt for østdissidenterne. Sådanne røster var eksempelvis fremme i forbindelse med Sakharovhøringen i København i 1975 og den tredje internationale Sakharovhøring i Washington DC (1979).¹¹² Omvendt har Lawrence Weschler påpeget den ubalance, der godt 10 år senere karakteriserede den amerikanske presses dækning af to afgørende begivenheder i 1989, idet medierne ensidigt fokuserede på kommunismens fald i Østblokken og stort set ignorerede den demokratisering, der foregik samtidig i diverse tidligere USA-støttede latinamerikanske diktaturer.¹¹³ Der har været undersøgelser af *bias* ikke mindst blandt intellektuelles forhold til de kommunistiske lande.¹¹⁴ Man har

¹⁰⁹ Walker 2008, s. 916.

¹¹⁰ Boel: *Reporting*, 2017. Solsjenitsyn mente tilsyneladende, at europæerne var modigere end amerikanerne, når det gjaldt kontakten med dissidenterne, jf. Solzhenitsyn 1997, s. 244.

¹¹¹ Walker 2013, s. 148.

¹¹² Bent Boel: Menneskerettighedspolitik fra neden? Sakharovhøringen i København, oktober 1975. *Fund og Forskning*, 50, 2011, s. 549-588; Bent Boel: *The International Sakharov Hearings and the Western Human Rights Campaign, 1975-1985* (udk. 2016).

¹¹³ Lawrence Weschler: *The Media's One and Only Freedom Story*. *Columbia Journalism Review*, March-April 1990, s. 25-31.

¹¹⁴ Se f.eks. William L. O'Neill: *A Better World. The Great Schism: Stalinism and the American Intellectuals*, New York 1982; Bent Jensen: *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle*, 1984; Nello Ajello: *Il lungo addio. Intellettuali e PCI dal 1958 al 1991*, Rom 1997;

undersøgt vestlige perceptioner af bl.a. Sovjetunionen,¹¹⁵ DDR,¹¹⁶ den polske krise,¹¹⁷ Solsjenitsyn,¹¹⁸ Sakharov,¹¹⁹ Gorbatjov.¹²⁰ Men vi mangler mere dybtgående og bredtfaende undersøgelser af det samlede mediebillede og ikke mindst af pressens indvirkning på vestlige opfattelser af de kommunistiske lande og af den sovjetiske trussel.

Når man undersøger journalisternes indflydelse, bør man også have blik for deres ekstra-journalistiske, diplomatiske eller aktivistiske, rolle. Et eksempel på dette er Heinz Lathe (Moskva-korrespondent, som skrev for flere vesttyske aviser), der i 1969-1970 angiveligt spillede en nøglerolle i etablering af en hemmelig kommunikationskanal mellem Bonn-regeringen og den sovjetiske ledelse. Et andet eksempel er Moskva-korrespondenterne Fritz Pleitgen (WDR/ARD) og Dieter Wolff (ZDF), der i 1972 var udslagsgivende for søsættelsen af de såkaldte "Deutsche Fernsehtage" i Moskva, et vigtigt led i afspændingen mellem Forbundsrepublikken og Sovjetunionen.¹²¹

Michael Scott Christofferson: *French Intellectuals Against the Left. The Antitotalitarian Moment of the 1970s*, New York 2004.

¹¹⁵ Se f.eks. Palle Roslyng-Jensen: From World War to Cold War. Scandinavian media attitudes to the Soviet Union 1945-1948. *Scandinavian Journal of History*, 37:4, 2012, s. 526-48; Iben Bjørnsson: En mindre vellidt jubilar. Sovjetunionen i dansk presse 1947-1987. Carsten Due-Nielsen, Rasmus Mariager og Regin Schmidt (red.): *Nye fronter i den kolde krig*, 2010, s. 181-201.

¹¹⁶ Thomas Wegener Friis, Marius Hansen, Jesper C. M. Henriksen, Jesper Thestrup Henriksen, Frank Jensen, Rune E. H. Smidt: The Face of the Enemy? The Image of the GDR in the Danish Media. Michael F. Scholz, Robert Bohn og Carina Johansson: *The image of the Baltic. A Festschrift for Nils Blomkvist*. Visby 2012, s. 125-144.

¹¹⁷ Lawrence D. Orton: The Western Press and Jaruzelskis War. *East European Quarterly*, 18:3, 1984, s. 279-305.

¹¹⁸ Manfred Wilke: Solschenizyn und der Westen. Hans-Joachim Veen & Ulrich Mähler & Peter März (red.): *Wechselwirkungen Ost-West. Dissidenz, Opposition und Zivilgesellschaft 1975-1989*, Köln 2007, s. 149-171; Kristian Gerner og Klas-Göran Karlsson: På tvärs mot tidsandan? Solzjenitsyn och Gulagarkipelagen i den svenska 1970-talsdebatten. Marie Cronqvist, Lina Sturfelt & Martin Wiklund (red.): 1973. *En träff med tidsandan*, Lund 2008, s. 114-33; Robert Horvath: The Solzhenitsyn Effect? East European Dissidents and the Demise of the Revolutionary Privilege. *Human Rights Quarterly*, 29, 2007, s. 879-907; David S. Foglesong: *The American Misison and the 'Evil Empire'*, Cambridge 2007, s. 157-61.

¹¹⁹ Charles Rhéaume: *Sakharov: Science, morale et politique*, Québec 2004.

¹²⁰ Wiebke Bachmann: Das Bild Gorbachevs, El'cins und Putins in der deutschen Presse am Beispiel der *Frankfurter Allgemeinen Zeitung* und des *Spiegels*. *FORUM für osteuropäische Zeit- und Ideengeschichte*, 12:1, 2008, s. 85-113.

¹²¹ Metger: Jenseits, 2014, s. 439-42.

Konsekvenser: Østblokken

Takket være den tidligere omtalte boomerang-effekt var journalisterne med til at bryde de kommunistiske myndigheders monopol på nyhedsformidlingen. Helt konkret fik de formidlet dissidenternes budskaber til lokalbefolkningerne, og i en række tilfælde bidrog de til at beskytte dissidenter mod yderligere overgreb og måske redde deres liv.¹²² Dermed var de, ifølge nogle forskere og observatører, med til at påvirke (og antagelig fremskynde) den kolde krigs afslutning, idet de undergravede de kommunistiske regimers magt og legitimitet.¹²³ Barbara Walker mener derudover, at journalisterne virke havde konsekvenser, der rakte ud over kommunismens fald: de fungerede som den amerikanske *soft powers* forlængede arm (og kunne vel dermed siges at have fremmet “amerikaniseringen” i østlandene).¹²⁴ Endnu mere fundamentalt var journalisterne – ikke mindst gennem deres gaver og reklameren for vestlige forbrugsgoder og vestlig levemåde – med til at fremme Sovjetunionens integration i det globale marked og dermed globaliseringen. Endelig fik samspillet mellem journalisterne gave-giveri og myndighedernes udråben af dette som vestlig korruption af forræderiske borgere, langsigtede konsekvenser. Mange russere ser angiveligt i dag menneskerettighedsforkæmpere som værende i lommen på Vesten og grundlæggende drevet af opportuniste og egeninteresse.¹²⁵ Dina Fainberg har også argumenteret for, at udenrigsjournalistikken har haft langsigtede konsekvenser for hvorledes borgere i hhv. USA og Rusland opfatter hinanden.¹²⁶

Forskningsperspektiver

Den eksisterende litteratur har allerede givet os megen nyttig indsigt i vestlig journalistik i Østblokken under den kolde krig. Flere forskere har bidraget med glimrende publikationer og mere er på vej. Men Rósa

¹²² Walker 2013, s. 148.

¹²³ Walker 2008, s. 927; Lech Wałęsa: Foreword. Nelson 1997, s. xi.

¹²⁴ Barbara Walker mener, at de vestlige journalister i praksis videreførte det påvirkningsarbejde, der blev startet med det statsstøttede forskerudvekslingsprogram mellem USA og Sovjetunionen fra midten af 1950erne (administreret af Inter-University Committee for Travel Grants og efter 1968 af the International Research Exchange, IREX), jf. Walker 2013, s. 143.

¹²⁵ Walker 2013, s. 154.

¹²⁶ Se Rachel Applebaums anmeldelse af Fainbergs ph.d.-afhandling (<dissertation-reviews.org/archives/7367>).

Magnúsdóttir og Julia Metger har indlysende ret, når de påpeger, at udenrigsjournalistikken fortsat er et af koldkrigsforskningens underbelyste felter.

Vi ved for lidt, og risikerer derfor at falde for postulerende, forenklerende, generaliserende eller mytedannende udsagn. Helt generelt mangler vi faktisk viden i form af en kortlægning af fænomenet, der forudsætter besvarelse af spørgsmål såsom: hvem, hvad, hvor, hvordan, hvornår, hvorledes, hvor mange ... Vores mangel på viden vedrører stort set alt. Nogle journalister havde dissidentkontakter. Men hvor mange, i hvilket omfang og hvilken karakter havde disse møder? Omvendt dyrkede mange de officielle kilder. Hvordan og hvorledes foregik det? I hvilket omfang var det nyttigt og nødvendigt at snakke med de officielle eller halv-officielle system-folk?¹²⁷ Vores utilstrækkelige viden har konsekvenser, idet den risikerer at få os til at drage forhastede konklusioner på baggrund af et begrænset kildemateriale. Den gør det også vanskeligt at modvirke eller forebygge mytedannelser. Et eksempel kan illustrere vanskelighederne. Både Barbara Walker og Ludmilla Alexeyeva finder, at vestlige journalister hjalp dissidenterne, sidstnævnte understreger, at alle de amerikanske journalister hjalp. Omvendt er David Satter uhyre kritisk over for de vestlige journalisters holdning, han finder størstedelen af dem i bedste fald naivt ukritiske over for styret, uden reel forståelse for og interesse for dissidenterne. Hvem har ret? En bedre forståelse af situationen kræver en detaljeret faktisk viden med blik for alle nuancerne, en viden vi ikke har i tilstrækkeligt omfang på indeværende tidspunkt. Nok et (til dels overlappende) eksempel. Det er fristende at tale om Moskva-korrespondenterne som en mere eller mindre homogen gruppe. Udtrykket "Moskva-landsby" passer fint ind i et sådant harmoniserende billede. Der var imidlertid store forskelle, som det gerne skulle være fremgået af denne artikel. Julia Metger har været inde på, at der eksisterede to grupper blandt Moskvas vesterlændinge: nogle ønskede vitteligt at lære det land, de boede i, at kende, andre foretrak den vestlige kolonis fornøjelser, komfort og tryghed.¹²⁸ Selv om det er nærliggende at antage, at de fleste journalister befandt sig i førstnævnte gruppe, så var det ikke tilfældet, hvis David Satter står til troende.¹²⁹ Vi savner mere

¹²⁷ Burcharth 2007.

¹²⁸ Både Amalrik og Solsjenitsyn er inde på eksistensen af to grupper: et lille mindretal, der solidariserede sig med dissidenterne, og flertallet, der ikke gad, turde eller ville (Solzhenitsyn 1997; Amalrik 1982).

¹²⁹ Satter 1986. Jf. også Solzhenitsyn 1997, s. 237-38.

faktuelt baseret viden om forskellene journalisterne imellem, samt ikke mindst om de måder, hvorpå forskellighederne prægede deres journalistik. I forlængelse heraf: man kan ikke ekstrapolere fra Moskva til resten af Østblokken. De øvrige østblok-korrespondenters situation adskilte sig på mange måder fra Moskva-korrespondenternes. Den eksisterende litteratur har imidlertid fokuseret på (især amerikanere i) Moskva og (vesttyskere i) DDR. Vi ved meget lidt om vestlig journalistik i de andre østbloklande. Og på den vestlige side har forskningen fokuseret på amerikanske og (indtil videre i begrænset omfang) vesttyske journalister. Journalistik fra de øvrige vestlige lande er stort set et jomfrueligt forskningsområde. Der har heller ikke været intra-vestblok eller intra-østblok komparative analyser. Den manglende viden gør det fristende eksempelvis blot at tage Alexeyevas lidet flatterende vurdering af fransk-mændene – modsat amerikanerne var de angiveligt ligeglade med østdissidenter og menneskerettighedsspørgsmål – til efterretning. Som påvist andetsteds er et sådant udsagn imidlertid misvisende.¹³⁰

Blandt de mange temaer, der kalder på yderligere forskning kan man nævne følgende.

1. Journalisterne som aktører. Journalisterne har tilsyneladende spillet mange roller: de har været journalister, men muligvis også spioner, diplomater, venner eller aktivister. Vi savner fortsat beretninger fra en lang række af de journalister, der faktisk havde dissident-kontakter, og i nogle tilfælde dyrkede disse kontakter intensivt. Vi savner konkret viden om hvem, der var i Østblokken, om deres baggrund, motiver, arbejdsbetingelser, ageren, skriverier og kontakter.
2. Medie-institutionerne. Vi savner viden om nyhedsorganisationernes funktionsmåde, strategier og overvejelser. Dette indbefatter f.eks. den plads udenrigsjournalistikken havde generelt, og østblokjournalistikken specifikt, i de enkelte medieinstitutioners strategi, planlægning, osv. Hvordan og hvorledes prioriterede medieinstitutionerne dækningen af Østblokken? Havde man bestemte ønsker, forventninger, en bestemt dagsorden?
3. Vi savner også analyser af den journalistik, der blev bedrevet i østbloklandene. Hvad skrev de vestlige journalister om, og hvorledes gjorde de det? Var denne journalistik emnemæssigt eller på anden

¹³⁰ Boel: *Reporting*, 2017.

vis 'biased'? Debatten om mediernes eventuelle højre- eller venstreorientering dukkede jævnligt op under den kolde krig og har også efter 1989 spillet en vægtig rolle, ikke mindst i den danske debat om den kolde krig. Det gælder bl.a. debatten om danske (og vestlige) politikeres og andre fremtrædende aktørers (fra højre eller venstre) støtte til dubiøse (diktatoriske eller på anden vis menneskerettighedskrænkende) regimer. Eller den hyppigt tilbagevendende debat om Danmarks Radios angivelige politiske *bias*.¹³¹ Man kan yderligere rejse spørgsmålet, om den vestlige journalistik prioriterede rigtigt i sin nyhedsdækning: "Det var i høj grad den økonomiske nedgang og folkets efterfølgende mistillid til systemet, som beseglede den kommunistiske supermagts skæbne. Men disse tendenser blev sjældent debatteret eller beskrevet i medierne, som koncentrerede sig mere om diplomati og politiske intriger, der tilsyneladende havde mere nyhedsværdi."¹³² Pointen med David Satters tidligere omtalte kritik af vestlig journalistik var den samme: ved at ignorere dissidenterne gik man glip af de ægte nyheder, af det, der virkelig rørte sig i Østblokken, og af dem, der kunne berette om det. Detaljerede analyser af den faktisk producerede vestlige journalistik vil måske kunne bringe os tættere på en forståelse af et eventuelt politisk *bias* samt af om der vitterligt bestod et grelt misforhold mellem Østblokkens virkelighed og den vestlige presses gengivelse heraf.

4. Staternes rolle. Medierne var i princippet ikke-statslige aktører. Det er imidlertid klart, at staterne interesserede sig for disse aktører, at de i høj grad var med til at skabe de arbejdsbetingelser, som østblok-korrespondenterne arbejdede under, og at nogle af dem på forskellig vis (og i meget varierende grad) forsøgte at påvirke udenrigskorrespondenternes virke. Et centralt spørgsmål i den sammenhæng er journalisternes forhold til vestlige og/eller østlige efterretningsvæsen. I hvilket omfang blev de vestlige journalister hvervet? I hvilket omfang indgik de rent faktisk i et samarbejde? Og i de tilfælde hvor dette måtte have været tilfældet: i hvilket omfang fik en sådan forbindelse indflydelse på journalistikken eller på andre aspekter af journalistens virke?

¹³¹ Jf. f.eks. debatten om Danmarks Radios udsendelse "Jagten på de røde lejesvende" (vist i september 2010).

¹³² Andrei Lankov citeret i Kim Rathcke Jensen: Chokoladekixen, der blev en politisk trussel for Nordkorea. *Politiken*, 6.6.2015.

5. Konsekvenser. Dette er både det vigtigste og det vanskeligste spørgsmål. Hvilken betydning havde den vestlige journalistik egentlig? En afdækning af journalisternes ageren og skriverier er en nødvendig forudsætning, men det er ikke tilstrækkeligt til at gøre os klogere på østblok-journalistikkens betydning under den kolde krig og efterfølgende. En af de mere oplagte tilgange til denne problematik vil være at fokusere på bestemte cases, og forsøge at afdække journalistikkens rolle i netop den sammenhæng.¹³³ Andre relevante emner er de langsigtede konsekvenser af den vestlige journalistik, som både Dina Fainberg og Barbara Walker har været inde på.

Ligesom journalistik forudsætter historisk forskning om udenrigsjournalistik kilder. Eksistensen af brugbart arkivmateriale, samt materialets opbevaring, lokalisering og tilgængelighed er af afgørende betydning. Relevant kildemateriale kan utvivlsomt findes i statslige institutioner (efterretningsvæsenet, udenrigstjenesten, osv.), i andre institutioner (medie-organisationer, NGO'er) og hos individer (journalister først og fremmest, men også aktivister). Indsamlingen af dette materiale lader imidlertid en del tilbage at ønske. Man kunne drømme om, at man i visse lande gjorde en mere aktiv indsats for at sikre, at relevante arkivalier opbevares og så vidt muligt bliver offentligt tilgængelige, f.eks. inden for rammerne af et pressehistorisk arkiv.¹³⁴ Mindre ambitiøst, men måske mere realistisk, kan man nøjes med at appellere til institutioner og individer om at betænke sig en ekstra gang, inden de kasserer deres støvede ringbind, lasede notesbøger, længst forældede adressebøger, halvmugne papkasser, gamle harddiske, kort sagt deres arkivmateriale.

¹³³ Et illustrativt eksempel: Der har været en betydelig forskerinteresse for Radio Free Europes rolle i forbindelse med Ungarn-krisen i 1956 (jf. Alban Webb: *Cold War radio and the Hungarian Uprising*, 1956. *Cold War History*, 2013, 13:2, s. 221-238).

¹³⁴ Man kunne lade sig inspirere af det franske forlagsarkiv Institut Mémoires de l'édition contemporaine, IMEC (jf. <www.imec-archives.com>).

SUMMARY

BENT BOEL: *Western Journalism and Soviet Bloc Dissidents During the Cold War: Themes, Approaches, Theses*

The role of journalism in international relations is a field which increasingly is attracting scholars' attention. Cold War history is no exception in that regard. This article tries to identify themes, approaches and theses in the emerging literature dealing with Western journalists' role in the Soviet Bloc during the Cold War. It more particularly discusses an issue which figures prominently in the new scholarship, namely the relationship between Western journalists and Soviet Bloc dissidents. Reflecting the bias of the literature, most examples draw on the Soviet case. The bulk of the literature on Cold War journalism discusses American (subsidiarily British) journalists in the Soviet Union and West German journalists in either the USSR or the GDR. As is shown in the article, a number of recent publications have contributed to our understanding of Western journalism in the Soviet Union and the GDR. They have, among other things, thrown new light on the working conditions of the journalists, their role as political actors, and in particular their relationship with Soviet Bloc dissidents. However, it also seems clear that we need substantially more research before we can draw firmer conclusions concerning these themes. An illustrative example could be the relationship between journalists and dissidents. One thesis developed in the new literature is that Western journalists developed a close relationship with Soviet dissidents in the late 1960s and early 1970s. To the extent that this is correct, it is an important finding, which to some degree relativizes the much celebrated impact of the so-called Helsinki process. However, it raises a number of questions. In particular, a number of contemporary testimonies point to a less homogeneous view of the Moscow correspondents: their reactions to the dissidents differed considerably and, presumably, so did their newspapers reports. And there are rather conflicting views on the attitudes of different groups of journalists. Such issues certainly deserve further investigation. In addition, a major problem with the existing literature is that it overwhelmingly focuses on the Soviet Union while ignoring other Soviet Bloc countries. Apart from the special case of West German journalism in the GDR, very little has been written about Western Journalism in Eastern Europe during the Cold War. Still another lacuna is the analysis of the journalistic output and its reception. While there are studies of media coverage of specific issues, more thorough and larger studies are required if we are to understand the possible impact of the media on international relations in this period, including, as some claim, on the ending of the Cold War.

